

RECORDANT MANUEL SALES I FERRÉ: PENSAMENT I OBRA INTEL·LECTUAL

Per GREGORI SILES MOLINA

Investigador del Departament de Teoria i Història de la Universitat de Barcelona

RAMÓN FLECHA GARCÍA

Catedràtic de Sociologia de la Universitat de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

Aquest mes de desembre de 2010 és el centenari de la mort de Manuel Sales i Ferré (Ulldecona, 1843-Vinaròs, 1910), un dels intel·lectuals més destacats de l'Estat espanyol de l'últim terç del segle XIX i de començament del XX. Va desenvolupar una àmplia i eclèctica obra intel·lectual com a historiador, arqueòleg, antropòleg i sociòleg. Va ser el primer catedràtic d'aquesta darrera disciplina a l'Estat espanyol. Encara així és una figura que resta bastant oblidada, atès que hi ha un gran desconeixement de la seva obra i trajectòria. El 1985, l'Ajuntament d'Ulldecona, la seva població natal, li va retre un homenatge celebrant diferents actes i conferències, així com també es va editar una publicació en un intent de recuperar la seva personalitat (Ulldecona i Tarragona, 1985), a la vegada que s'anomenava l'institut de secundària de la població amb el seu nom. A final dels anys setanta i començament dels vuitanta del segle XX, també apareixen dos llibres, que són fins al dia d'avui les millors aproximacions que hi ha al seu pensament: de Manuel Núñez (1976), *Manuel Sales i Ferré: Los orígenes de la Sociología en España*, i de Rafael Jerez (1980), *La introducción de la sociología en España, Manuel Sales y Ferré: Una experiencia frustrada*. Llibres en els quals en bona part ens hem basat per redactar aquest article. Des de llavors, poc més s'ha escrit sobre Sales i Ferré, més que citacions i algun article puntual.

El llibre de Manuel Núñez dedica un breu capítol a aquest oblit, que justifica per la manca d'una implicació política activa de Sales i Ferré, sense un declarat partidisme, i sempre analitzant els problemes socials i polítics des de la seva posició acadèmica, cercant solucions científicosocials a aquests problemes, a diferència de la major part dels intel·lectuals de l'època que sí

que en prendrien part. Precisament, Sales i Ferré sovint menysvalorava els polítics per la seva manca de rigor científic (Núñez, 1976). També influirà el seu caràcter «auster i senzill», sense unes pretensions més enllà del món acadèmic, i que va causar una gran admiració en els seus deixebles i alumnes com el mateix poeta Antonio Machado que s'hi referirà sovint com al seu mestre (*ibíd.*: 365).

Tanmateix, a aquestes raons potser podríem sumar les característiques de l'obra de Manuel Sales i Ferré, una obra de gran abast intel·lectual i eclèctica, però excessivament marcada pel corrent intel·lectual del krausisme, predominant a la seva època, però que en molts aspectes aviat va quedar superada. En el seu pensament trobem molts elements moderns i progressistes en defensa de la pau i la democràcia, però acompanyat d'altres molt decimonònics, com per exemple el seu concepte de democràcia orgànica o l'opinió negativa que li mereixia l'educació de les dones, i que l'han fet un autor difícil d'acceptar tant a persones de dretes com d'esquerres. D'altra banda, el seu oblit des de Catalunya probablement ve que desenvolupés la major part de la seva vida acadèmica entre Madrid i Sevilla. Encara que mai perdria el vincle amb Uldecona.

L'obra de Sales cal enquadrar-la en el context en què va viure: el predomini intel·lectual del krausisme, un període revolucionari i reformista fracassat (1868-1874), la grisa Restauració, el desastre del 1898, el colonialisme, la pau armada entre les potències europees, l'emergència dels Estats Units, el progrés de la democràcia, el socialisme, la revolució científica, etc., i rellegir la seva obra i apropar-se a les seves inquietuds és com obrir una finestra al món que ell va viure.

2. INICIS I INFLUÈNCIA INTEL·LECTUAL DEL KRAUSISME (1843-1874)

Sales i Ferré va néixer a Uldecona, el 24 d'agost de 1843, fill d'una família benestant de propietaris agrícoles molt conservadora i religiosa. Uldecona durant el segle XIX havia restat sovint sota la influència del carlisme i la família de Sales havia simpatitzat en algun moment amb aquesta causa. Malgrat tot, ell sempre estarà molt allunyat del tradicionalisme i estarà més proper al progressisme liberal (Jerez, 1985). Als 11 anys ingressa al seminari de Tortosa, però nou anys després abandona el camí sacerdotal per estudiar batxillerat a València. Entre els anys 1867-1871 cursa la llicenciatura i es doctora a Madrid en Filosofia i Lletres, posteriorment es llicencia en Dret. En l'ambient universitari de la capital, entrarà en contacte amb el pensament krausista, corrent predominant en la intel·lectualitat de l'època a Espanya que exercirà una influència decisiva en la seva obra.

El krausisme estava inspirat en la filosofia del pensador alemany neokantianista Krause, que va ser introduïda a Espanya per Julián Sanz del Río (1814-

1869), professor de Dret a la Universitat d'Alcalà a Madrid, que havia visitat les universitats més prestigioses d'Europa per conèixer els pensaments i les teories científiques més avançades. Davant el retard polític, econòmic i intel·lectual que patia tot l'Estat, la intel·lectualitat més progressista necessitava una teoria filosòfica per impulsar el país cap a la modernitat, i amb la filosofia de Krause va trobar un pretext teòric. Sense entrar en debats si prendre l'obra de Krause com a referent, un pensador menor davant altres com podia ser el mateix Kant o Hegel (Baulo, Lissorgues i Sobejano, 1998), el krausisme va representar el punt de partida per transformar, més que per revolucionar, la cultura dins de la intel·lectualitat peninsular (Heredia, 1975). Per aquesta raó, de vegades el krausisme es considera, més que un pensament, una forma de vida, que s'estendrà des de la filosofia a la religió, la política, la història, la pedagogia, la literatura, la sociologia, les ciències naturals, etc. (Vilafranca, 2009).

El krausisme basava tota l'existència humana en la raó, però sense prescindir de Déu, car el contrari Déu és tot, inclòs l'ésser humà, i el coneixement basat en la raó serà el camí cap a Déu. Aquesta metafísica-humanística es denominarà panteista i estarà basada en la llibertat de consciència. A partir d'aquí es defensarà la llibertat política, religiosa, d'ensenyament, d'associació, de càtedra, etc., davant de les limitacions que imposava l'Església i l'Estat monàrquic (Díaz, 1983). D'altra banda, es defensarà un camí intel·lectual interior, auster i sense una gran estridència externa. Políticament, es propugnarà per una democràcia organicista, partint de l'obra més important de Krause, *Ideal de la Humanidad para la Vida*, i sobretot la del seu deixeble i continuador H. Ahrens, *Curso de Derecho Natural o de Filosofía del Derecho*, en la seva concepció harmònica de la societat dividida i organitzada en parts com la família, el poble, les societats artístiques, científiques, els gremis, etc., i tot aplegat a l'entorn de la nació (Heredia, 1975).

Entre els intel·lectuals krausistes més destacats a Espanya, trobem Manuel Ruiz de Quevedo (1817-1898), advocat i periodista; Gumersindo de Azcárate (1840-1917), jurista i historiador; Fernando de Castro (1814-1874), filòsof i historiador; Nicolás Salmerón (1830-1908), filòsof i polític, i Francisco Giner de los Ríos (1839-1915), pedagog. A Catalunya, la influència del krausisme serà menor, trobarem alguns intel·lectuals més tardanament i més per l'influx de la Institución Libre de Enseñanza, com Joaquim Xirau (1895-1946), fundador del seminari de Pedagogia a la Universitat de Barcelona; Luis de Zulueta (1878-1964), professor i catedràtic de la Escuela Superior de Estudios del Magisterio, i Joan Roura-Parella (1897-1983), professor del Seminari de Pedagogia i divulgador de les Ciències de l'Esperit (Vilafranca, 2009). Sales i Ferré encara que és català, tota la seva experiència krausista la desenvoluparà entre Madrid i Sevilla.

El krausisme inicialment serà censurat i perseguit, pel qüestionament que representava a la situació política i social del país. El 1860 el govern suprimirà la llibertat de càtedra i s'expulsarà de la universitat molts dels seus representants. La Revolució del 1868, que va derrocar Isabel II, va obrir una etapa d'esperança per modernitzar i democratitzar el país. El període del sexenni revolucionari (1868-1874) ha estat batejat com «l'època daurada del krausisme històric» (Heredia, 1975), moment en què alguns dels krausistes més rellevants adquiriran cotes de poder: Salmerón serà ministre i president de la I República; Manuel Ruiz de Quevedo, subsecretari del Ministeri de Gràcia i Justícia; Gumersindo de Azcárate estarà al front de la Direcció General del Registre Civil i de la Propietat i del Notariat, i Francisco Giner de los Ríos, cap de la Junta per a la Reforma Penitenciària i de la Comissió per a la Reforma de la Llei del Poder Judicial.

El krausisme en aquell moment tindrà un gran suport de l'influent polític progressista Ruiz de Zorrilla (1833-1895),¹ que com a ministre de Foment el 1868 establí la llibertat de càtedra i d'ensenyament, i elevarà Fernando de Castro com a rector de la Universitat Central de Madrid, que en el discurs inaugural del curs universitari de l'any 1868-1869 farà un càntic a l'ensenyament lliure i perquè aquest s'estengui a totes les persones, sense oblidar els obrers i les dones:

Hasta hoy, señores, entre nosotros, apartados del movimiento general de la cultura europea, era considerada la enseñanza puramente como un ramo de la Administración, y la Universidad, como una dependencia más, servida por una clase especial de funcionarios. [...] De hoy más, la Ciencia y la Enseñanza, elevadas a poder y sociedad fundamental, serán tan soberanas en su esfera como la Iglesia y el Estado en las suyas; y auxiliadas por éste, sólo de un modo temporal y transitorio, llegará el día en que, descansando exclusivamente en sus propias fuerzas, caminen en armonioso, pero libre concierto con todas las demás instituciones humanas. Independiente la Universidad en la organización interna de sus funciones, declarada campo neutral, donde planten su bandera todas las escuelas y todas las teorías; inviolable el profesor en la expresión de su pensamiento bajo la salvaguardia de su dignidad científica y de su

¹ Ruiz de Zorrilla formava part de la branca més democràtica del Partit Progressista del qual s'escindiria i crearia el Partit Radical. Presidiria el govern dues vegades durant el regnat d'Amadeo de Savoia 1870-1873 i marxaria a l'exili amb aquest monarca. A l'exili crearà el Partit Republicà Progressista. Aquest polític formava part de la maçoneria i era Gran Mestre del Gran Orient d'Espanya. El 1886 en el seu exili a París coneixerà Francesc Ferrer i Guàrdia, el pedagog català i fundador el 1901 de l'Escola Moderna, que s'havia vist obligat a fugir a la capital francesa per la seva militància republicana. De la mà de Ruiz de Zorrilla, Ferrer i Guàrdia entrarà també a la maçoneria (Solà i Gussinyer, 2004).

conciencia moral, habrá de mandarnos la razón, no la arbitrariedad; el derecho, no la fuerza. [...] Por lo mismo que hay libertad, tenemos que buscar orden y sistema en la ciencia, discutiendo bases que la concierten y metodicen dentro de nosotros. Asociarnos con semejante intento, promover conferencias públicas que difundan fuera de este recinto los conocimientos humanos, y en la forma más popular y accesible que se pueda; fomentar la creación de asociaciones que funden la enseñanza en las clases obreras y la propaguen hasta en las más retiradas aldeas; abrir cursos especiales destinados a completar la educación de la mujer; procurar que la juventud se agrupe en academias científicas, y hacer de modo que nuestras bibliotecas y museos puedan utilizarse libremente y por el mayor número. (De Castro, 1868)

La implicació que mostra Fernando de Castro en el seu discurs per l'educació de les dones el portarà a fundar el 1870 a Madrid la Asociación para la Enseñanza de la Mujer, on es formava les dones en magisteri i com a institutius, amb assignatures com: aritmètica, geometria, gramàtica, antropologia, ciències naturals, deures morals de la dona en societat i família, i pedagogia. Posteriorment, també a l'associació s'ensenyarà idiomes, comerç, dibuix, pintura, escola de pàrvuls. A l'associació impartirien classe cèlebres krausistes com Francisco Giner de los Ríos i Gumersindo de Azcárate. La Asociación para la Enseñanza de la Mujer estava sobretot destinada a facilitar una certa independència laboral a les dones de classe mitjana, el seu èxit va fer que per tot el país se n'imités l'exemple, a la vegada que aconseguia un reconeixement internacional, ja que va ser premiada a les exposicions universals de Viena (1873) i Filadèlfia (1876) (Sánchez i Hernando, 2008).

Sales i Ferré començarà a impartir classes a la Universitat de Madrid el 1871 compartint l'assignatura d'història i metafísica amb Fernando de Castro. Sales era un deixeble de Fernando de Castro i els seus inicis com a historiador seran per completar el quart volum inacabat del seu mestre *Compendio razonado de Historia General*. L'obra històrica de Fernando de Castro tindrà un gran influx en Sales i serà el punt de partida del seu desenvolupament intel·lectual. Fernando de Castro havia estat clergue i era un catòlic liberal, que imbuït per la metafísica krausista analitzarà el paper de la religió dins de la història considerant que aquesta ha estat un complement necessari per assolir la racionalitat, però que quan s'ha polititzat ha estat font de divisió i fanatisme (Jerez, 1980). D'altra banda, mostra una gran modernitat en la seva visió de la història, criticant la manipulació de les causes, que encara és font de debat avui dia:

No somos partidarios de la escuela histórica que juzgando los hechos a priori bajo la ley de fatalismo providencial, los reconoce como neces-

rios para el perfeccionamiento humano; ni de la otra que, juzgándolos a posteriori, no los estima sino por servil complacencia del éxito. (De Castro en Jerez, 1980: 75)

Criticà el determinisme, encara que considerà l'existència de condicions als fets històrics:

Como la historia no se improvisa, ni obedece a una ley geométrica en cuya virtud puedan predecirse con exactitud matemática los acontecimientos. [...] Cada vez que en el movimiento general, humano, se presenta algo trascendente e influyente sobre el mundo, hay que saber cuál es el estado de la sociedad, cuando ese algo aparece [...] y no menos para comparar los cambios y mudanzas que sobreviven con el nuevo suceso que lo determina. (De Castro en Jerez, 1980: 76)

Fernando de Castro tindrà un sentit progressiu de la història, és a dir, que la humanitat ha anat millorant en els transcurs dels segles i des de la prehistòria cada època ha superat l'altra, amb una finalitat social que serà la unitat universal en la pau i l'amor. En aquest camí no rebutjarà la guerra com a necessari: «La guerra es, pues, legítima cuando tiene por objeto llevar la civilización a países que la rechazan, o derribar instituciones, o derribar instituciones gastadas e injustas en presencia de ideales más perfectos.» (De Castro en Jerez, 1980: 81)

Sales i Ferré el 1874, mitjançant oposició, guanya la càtedra de Geografia i Història de la Universitat de Sevilla, ciutat on desenvoluparà la seva carrera durant els 25 anys següents. El 1874 serà també el darrer any de l'anomenat Sexenni Revolucionari, marcat per la I República espanyola (febrer de 1873-desembre de 1874), en la qual el krausista Nicolás Salmerón arribarà a ser president durant els mesos de juny a gener. Però totes les esperances de transformació social i democràcia que s'havien dipositat en la Revolució del 1868 i posteriorment en la República van anar desapareixent per la pressió de múltiples factors: l'oposició dels sectors conservadors i del carlisme, el moviment obrer, el cantonalisme, les lluites partidistes, etc., i una tendència en el país a donar respostes violentes als problemes politico-socials. Finalment, un pronunciament militar el 1874 va posar final a la primera experiència republicana, en què es va retornar el tron als borbons amb Alfons XII i es va iniciar el període de la Restauració. L'aixecament del 1868 havia estat més un cop d'estat liderat per les elits politicomilitars i burgeses liberals, que una revolució (Esdaile, 2001). Cop d'estat que de seguida trobaria el suport popular amb la creació de juntes revolucionàries, però aviat l'incompliment de les promeses de caràcter més democràtic i social provocarien nombro-

ses revoltes populars que serien durament reprimides i crearien un desencantament general. En aquestes elits estaven o hi donaven suport la major part dels krausistes, el fracàs de no aconseguir democratitzar i modernitzar Espanya ha estat també considerat un fracàs del krausisme (Heredia, 1975), titllat sovint de ser un moviment elitista que no va saber arrelar en el poble (Tuñón de Lara, 2000).

Una de les primeres coses que es veuria afectada amb la restauració seria la llibertat de càtedra, suprimida pel president del govern Cánovas del Castillo al Decret d'Orivio (1875):

No se enseñe nada contrario al dogma católico ni a la sana moral, procurando que los Profesores se atengan estrictamente a la explicación de las asignaturas que les están confiadas, sin extraviar el espíritu dócil de la juventud por sendas que conduzcan a funestos errores sociales. (Ministerio Español de Fomento, 26 de febrer de 1875)

Aquest fet provocà tot seguit que un grup d'acadèmics liderats per Francisco Giner de los Ríos abandonés la universitat i constituís la Institución Libre de Enseñanza (ILE), un organisme per fomentar l'ensenyament lliure. La ILE en un principi estarà més orientada cap a l'educació superior, però a la dècada dels 80 del XIX, quan es suprimeixi el Decret d'Orivio (1881) i la majoria dels promotors es reintegri a les universitats, la ILE es dedicarà més a la formació primària i secundària i a la recerca pedagògica. Encara que el punt de partida de la ILE va ser el krausisme, de seguida va anar evolucionant i obrint-se a altres corrents intel·lectuals europeus. Els principis bàsics de la ILE els podem resumir en: coeducació de sexes, continuïtat entre la primària i la secundària, absència d'exàmens, aprenentatge d'idiomes moderns, formació moral i laica, metodologia pràctica, classes més enllà de l'aula en museus i laboratoris, excursions, contacte amb la natura i implicació activa del professorat (Laporta, 1988; Garrido, 2001). També es fomentarà la divulgació científica mitjançant el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*.

La importància de la ILE també radicarà en la creació de centres associats, entre final del segle XIX i començament del XX, com a centres de recerca i d'aprenentatge: el Museo Pedagógico Nacional, l'Instituto Nacional de Ciencias Físico-Naturales, el Centro de Estudios Históricos, la Junta para Ampliación de Estudios, que becarà estudiants a l'estranger, i la Residencia de Estudiantes, aquesta última tindrà una gran influència en la introducció de les avantguardes artístiques i filosòfiques a Espanya, i en l'art i la literatura amb la generació del 1927, amb residents tan il·lustres com Ortega i Gasset, Juan Ramón Jiménez, Dalí, Alberti, Buñuel, García Lorca, etc.

3. DESENVOLUPAMENT INTEL·LECTUAL DE SALES I FERRÉ (1874-1899)

Havíem deixat el jove Sales i Ferré el 1874 com a catedràtic de Geografia i Història a la Universitat de Sevilla, ciutat des d'on desenvoluparà la major part de la seva obra intel·lectual. La seva primera obra serà *Filosofía de la muerte: Estudio, lectura i edición del manuscrito de Sanz del Río*, una continuació d'uns escrits que li va llegar el seu mestre i introductor del krausisme a Espanya. Serà una obra menor, imbuïda totalment en la metafísica krausista que uneix espiritualitat i racionalitat com a fonament per aconseguir la fraternitat humana (Jerez, 1980).

Seguidament, el veiem abocat a la història, en un principi també com a continuador de l'obra del seu altre mestre Fernando de Castro, però de mica en mica anirà abandonant la metafísica krausista, ja que se sentirà atret pels corrents de pensament positivistes que predominaven a Europa:

Estamos siendo testigos de la más profunda revolución porque ha pasado la ciencia desde el origen de los tiempos. Del reinado de la metafísica, que ha dado dirección al pensamiento europeo durante más de tres siglos, como antes se le diera a la teología; estamos pasando al de la investigación experimental positiva [...]. La revolución amenaza ser profunda. Al tiempo que nuevas ciencias pugnan por nacer, como la psicología-fisiológica o psicofísica, la biología, la sociología. [...] podemos decir que quedará muy poco, si este movimiento triunfa, de lo que durante tanto tiempo ha constituido la base de nuestro pensamiento. Todo un mundo se va, el mundo al parecer de lo fantástico, de lo arbitrario, de lo subjetivo; pero otro mundo adviene, el mundo de lo real, de la ley de lo objetivo. (Sales i Ferré, 1881: 252)

El positivisme obre una via per superar el predomini de segles d'interpretació historicosocial subjectiva i de caire teològic, i pren una postura totalment objectivista i neutral davant els fets històrics:

Todo un mundo se va, el mundo al parecer de lo fantástico, de lo arbitrario, de lo subjetivo; pero otro mundo adviene, el mundo de lo real, de la ley de lo objetivo. (Sales i Ferré, 1881: 252)

El positivisme historiogràfic reivindicarà l'estudi de la història basat en la font primària i demostrable, construint a partir d'aquí un relat històric merament descriptiu i sense cap mena d'interpretació. Aquesta visió de la història acrítica tindrà els seus màxims representants amb els alemanys Ludwig von Ranke (1795-1886) i Theodor Mommsen (1817-1903), que inauguraran el corrent que s'anomena historicisme, el qual volien trobar partint només dels fets de les lleis de la història, amb una visió particular i relativa per a

cada poble i nació, trencant així l'universalisme que defensava la Il·lustració (Fontana, 2001). El positivisme va representar un avenç en la historiografia en prevaldre la font primària, desenvolupant així els estudis de filologia per interpretar els textos antics, i superar així les interpretacions de les interpretacions que freqüentaven els estudis històrics fins llavors. Però l'excés de positivisme acabarà convertint la història en una disciplina totalment conceptual i classificatòria de fets històrics: «Los historiadores académicos se limitaban a seguir recogiendo hechos históricos y pegándolos uno detrás de otros, convencidos que lo que hacían no solamente era científico [...] , sino que era la única forma lícita de hacer historia.» (*ibíd.*, 2001: 179). Aquest corrent va predominar fins als anys 20 del segle XX, quan els historiadors francesos March Bloch i Lucien Lefebvre, iniciadors de l'escola historiogràfica dels Annals, reivindicarien una història plena de vessants socials, psicològiques, de gènere, etc., que deixaria enrere el positivisme.

Sales i Ferré, encara que abastarà tota la història universal en les seves obres, tindrà un interès especial per l'origen de la humanitat i la prehistòria que plasmarà en els seus llibres: *Prehistoria y origen de la civilización* (1880), *El hombre primitivo y las tradiciones orientales* (1881) y *Compendio de Historia Universal. Edad prehistórica y período oriental* (1883-1886), aquesta última com a continuació del *Compendio* de Fernando de Castro. Aquest interès pels orígens humans esdevindrà principalment per la influència de la teoria de l'evolució de Darwin i del darwinisme social d'Spencer. (Núñez, 1976; Jerez, 1980).

Sales i Ferré defensarà la inclusió de la prehistòria dins de la història, ja que l'estudi dels orígens humans llavors es situava més en l'àmbit de les ciències naturals que en el de la història: «No es la prehistoria ciencia distinta de la historia, puesto que ambas tienen el mismo objeto de estudio: el desarrollo de la vida humana.» (Sales i Ferré, 1881: 129). Aquest punt de partida històric de la humanitat estarà íntimament lligat a l'origen del llenguatge: «El hombre empezó a hablar con la misma naturalidad que empezó a pensar, a sentir, a ejercer todas sus funciones.» (Sales i Ferré en Jerez, 1980: 272). Sorgeix així també l'autoconsciència: «Al nacer está (la conciencia) en las primitivas relaciones sociales, cada día más frecuentes e íntimas, la conciencia fue para el hombre el "doble", una exacta reproducción del cuerpo, externa como éste, pero sutil, aérea, invisible.» (*ibíd.*, 1980: 175). Aquesta autoconsciència per a Sales generà la noció de causalitat, que davant els fenòmens inexplicables farà sorgir els mites i la religió (Jerez, 1980). Sales fa un estudi de la prehistòria en la qual supleix la manca de dades empíriques per un mètode psicològic deductiu i comparatiu entre pobles i cultures, molt proper a l'antropologia, per la qual cosa és considerat un pioner a Espanya en aquesta disciplina (Núñez, 1976).

El seu interès pels orígens i les civilitzacions antigues li farà organitzar excursions científiques i arqueològiques amb els seus alumnes als jaciments propers a Sevilla, seguint així un dels mètodes de la pedagògica de la Institución Libre de Enseñanza, en la qual es propugnava l'organització de sortides amb l'alumnat. També defensarà la creació de museus locals a les poblacions on s'han trobat restes arqueològiques i evitar així la centralització en museus nacionals:

Tras el sarcófago descubierto en Ecija, el ejemplar más antiguo de la escultura bizantina conocido hasta hoy en España. Su descubrimiento, habiendo despertado poderosamente la atención pública, es de esperar que será también, a no dudarlo, punto de partida de una serie de importantes hallazgos. [...] Mas es menester que los ecijananos, siguiendo el ejemplo de los carmoneses, a quienes nos cabe el honor de haber aconsejado en este mismo sentido, se apresuren a destinar parte de algún edificio público a museo, donde se coleccionen y custodie cuanto bueno se vaya descubriendo, si no quieren que se le arrebathe. (Sales i Ferré en Jerez, 1980)

Sales i Ferré també realitzarà excursions arqueològiques i participarà en excavacions al voltant d'Uldecona, partint de Vinaròs, població on estiujejava. En concret excavarà a l'ermita de Nostra Senyora de la Pietat i a la cova de Santa Magdalena (Jerez, 1980: 248), en aquesta última es poden apreciar pintures rupestres d'art lleuantí (Genera, 1993). Fruit de l'excursionisme arqueològic, fundarà amb un grup de deixebles el Ateneo y Sociedad de Excursiones de Sevilla el 1886 per: «Fundar un centro donde reunirse para preparar las excursiones y comunicarse los conocimientos adquiridos.» (Sales i Ferré, 1887a: 20). Aquest centre que presidirà estarà totalment inspirat en la pedagogia de Giner de los Ríos i la Institución Libre de Enseñanza, i on s'impartiran cursos d'història, filosofia, literatura, dibuix, música, formació manual, també s'oferiran des de l'Ateneu classes nocturnes per a dones i obrers en la Sociedad Económica de Amigos del País de Sevilla (Jerez, 1980).

Respecte a l'educació de la dona, Sales i Ferré la veu necessària, però mai equiparable a la de l'home:

La mujer literata o sabia es un producto anormal, un error de la naturaleza, de lamentar más que celebrar, y que por mucho que lea y escriba, jamás hará a la sociedad el bien que le hace la más modesta madre de familia. Porque, si iguales en dignidad, diferenciándose el hombre y la mujer por razón de sus funciones, siendo las propias de él pensar,

dirigir, obrar, las de ella, sentir, impulsar, refrenar. Conforme con estas funciones, el lugar propio de la mujer es la casa, el hogar, y sus grandes fines educar a los hijos y regular la actividad del hombre. (Sales i Ferré, 1887b: 26)

Un pensament que considera que l'educació de la dona és important, però limitada al paper que ocupa dins de la família en la socialització dels fills i les filles, idea allunyada a les del seu mestre Fernando de Castro que amb la creació de l'Asociación para la Enseñanza de la Mujer va impulsar la formació intel·lectual de les dones. Aquesta visió de Sales i Ferré respecte a la dona estarà bastant estesa en el seu temps i trobem que és defensada tant des del pensament progressista com el més conservador. L'anarquista Proudhon atorgava a la dona el paper de: «El cuidado del hogar, la educación de la familia, la instrucción de las jóvenes, bajo la vigilancia del magisterio, el servicio de la caridad pública.» (Proudhon, 1875). La dona també era vista per molts obrers com una competència salarial, ja que aquestes cobraven menys, i per justificar-ho s'al·legava sovint el desordre familiar i la falta d'educació dels fills i filles a causa que les dones treballessin, volent que es substituís el seu sou per un salari familiar destinat al cap de família, ja que el salari de la dona era vist tan sols com a compensatori de l'economia familiar (Borderías, 2007). Una idea que a l'Estat espanyol serà superada des del pensament llibertari del pedagog Ferrer i Guàrdia: «El treball indicat, limitat gairebé exclusivament a l'home, ha estat incomplet fins al dia, i, per tant, ineficaç, en endavant ha de ser encomanat l'home i la dona. Per això es necessita que la dona no estigui reclosa a la llar; que s'estengui el radi de la seva acció fins on arriba la societat (Ferrer i Guàrdia, 1990: 100).

L'evolució positivista de Sales i Ferré, cercant lleis històriques, l'anirà derivant cap a la sociologia, per buscar una explicació del seu present social, i serà així un dels precursors en aquesta disciplina a l'Estat espanyol. La sociologia a l'Estat espanyol s'anirà introduint en l'últim terç del segle XIX, gràcies al gran prestigi dels corrents positivistes europeus hereus d'Auguste Comte i per la influència del darwinisme social d'Herbert Spencer i la seva concepció organicista i biològica de la societat, com si es tractés d'un ésser viu més (Núñez, 1976). El ateneus liberals de Barcelona i de València comencen a oferir conferències i divulgar aquesta nova disciplina d'anàlisi social (*ibíd.*). El president del govern, Cánovas del Castillo, de seguida tindrà un posicionament bel·ligerant contra la sociologia en la seva vessant més positivista pel qüestionament que representava a la interpretació social de l'Església (*ibíd.*). Serà la Institución Libre de Enseñanza a la dècada dels 80 la que apostarà decididament per aquesta disciplina de la mà del seu rector Francisco Giner de los Ríos, i recolzada també per l'Ateneu de Madrid. Un

dels pioners en la sociologia a Espanya serà González Serrano (1848-1904), des d'una perspectiva krausopositivista, que prendrà l'estudi de la societat com si es tractés d'un organisme natural més, però sense identificar-lo, ni comparar-lo amb altres organismes naturals existents. És a dir l'estudi de la societat com una ciència natural, però independent de les altres ciències naturals, i considerant que el punt de partida per al seu estudi ha de ser la filosofia de la història. D'altra banda, un altre dels autors més importants dels inicis de la sociologia, Gumersindo de Azcárate, prendrà com a punt de partida l'antropologia que la considera la mare de totes les ciències socials (*ibíd.*: 123-125).

Sales i Ferré, com hem vist en la seva trajectòria, reunia tots els requisits que estaven influenciant la incipient sociologia espanyola: el krausisme, el positivisme, la història i l'antropologia. Entre els anys 1894 i 1897 desenvoluparà la seva gran obra: *Tratado de Sociología. Evolución Social y Política*. Una obra en quatre volums que serà el primer tractat de sociologia de l'Estat espanyol. Una obra que té un ampli contingut històric i que parteix d'una explicació de la història de la humanitat des de la prehistòria fins al segle XIX. Analitza el procés que segueix la humanitat en la prehistòria i antiguitat, en el pas de la tribu (primer matriarcal i després patriarcal) a la federació de tribus, a la ciutat, a la federació de ciutats i finalment a l'imperi. Per a Sales, les etapes són successives, la posterior dissol l'anterior sense possibilitat de coexistència en un mateix territori, i progressives, millorant la societat, tal com pensava Fernando de Castro. El patriarcat serà la darrera fase de l'etapa tribal, amb el desenvolupament de l'agricultura el vincle de consanguinitat fonament de la societat matriarcal es dilueix a la vegada que va sorgint la civilització i la consciència humana:

Juntamente con el desarrollo de la conciencia humana, reflejado en el progreso de la industria en el incremento de los intereses y en la extensión de las relaciones, llegó al punto de que se despertase en el seno de la familia un nuevo sentimiento, el sentimiento de la paternidad, que poco a poco había de suplantarse al de la maternidad, transfiriendo al padre el prestigio y la autoridad que hasta entonces había gozado la madre. (Sales i Ferré, 1894: 273)

La ciutat antiga tant podrà tenir una evolució timocràtica, com democràtica, encara que només Atenes aconseguirà aquest darrer estat, gràcies al desenvolupament de la cultura, el comerç, la comunicació, la justícia i la valoració dels mèrits personals que situaran els ciutadans com la base de les relacions socials (*ibíd.*, 1895). En el IV volum explica com la nació sorgirà a Europa amb la dissolució de l'imperi Romà per les invasions germàniques.

La fragmentació territorial i el localisme que caracteritzarà el període medieval confrontat a l'universalisme catòlic serà per a Sales i Ferré la gènesi de la nació a partir del segle XI, el que ell anomenarà *Nación Troncal*. El feudalisme és el localisme enfront de la monarquia que representa la unitat social i l'Església com a principal vincle d'unió d'ambdós. El desenvolupament econòmic, comercial, de la tècnica i la ciència facilitaràn la fractura del localisme entre els segles XI i XV, la qual cosa possibilitarà la supremacia de la monarquia, i crearan la nació territorial i de caràcter timocràtic que arribarà fins a final del segle XIX. A partir d'aquí és quan més interès pren l'obra, ja que començarà a analitzar el seu temps i el segle XIX com un període de transició de la societat timocràtica a la democràtica. Aquesta transició vindrà facilitada pel gran desenvolupament industrial, comercial, de les arts i el coneixement des de la Il·lustració fins als seus temps. També d'aquest desenvolupament esdevindrà una confrontació entre l'individualisme que caracteritzarà la societat capitalista i el socialisme com a resposta dels obrers:

El socialismo es un movimiento sano y progresivo, surgido espontáneamente desde el punto en que la producción capitalista y el individualismo han llegado a términos contrarios a la justicia e incompatibles con la vida de partes esenciales de la organización social. Pero el socialismo no es sólo una protesta, es también una doctrina, y en este respecto no se detiene en el justo medio; antes se aleja de él tanto cuanto el estado económico y social que combate, oponiendo al imperio del capital el exclusivo dominio del obrero, al individualismo el colectivismo, con lo que incurre en exageraciones no menos viciosas y perjudiciales de las que trata de corregir. Por eso el socialismo contiene parte de verdad y de error, de bien y mal. (Sales Ferré, 1897: 452)

Sales i Ferré carrega contra l'individualisme capitalista i contra la dogmàtica socialista. Respecte a l'anarquisme i el col·lectivisme, sempre tindrà un posicionament molt crític, perquè el seu sentit progressiu de la història li fa considerar que el col·lectivisme és una situació ja superada en la història humana, que es va donar en la història primitiva i que aplicar-ho de nou seria un retrocés:

Pero es un error creer que la igualdad pueda realizarse en términos de que todos los hombres trabajen en las mismas condiciones y se reparta entre todos el fruto del trabajo, por no consentirlo la iniciativa individual, la libertad y la democracia, que constituyen los ideales de la actual civilización. La evolución constante y universal en todos los tipos sociales que hemos estudiado —tribu, ciudad, nación— desde un comunismo

total y absoluto hacia organizaciones cada vez más diferenciadas y en el último término hacia el individualismo, muestra que el colectivismo, lejos de ser un progreso, sería la reversión a las formas sociales primitivas. (*Ibíd.*: 453)

La seva proposta cap a la democràcia serà l'entrecruament de la individualitat i de la solidaritat, amb uns ideals d'amor, pau i fraternitat molt característics del krausisme:

Pero entre el socialismo y el individualismo, la evolución sigue su camino hacia la democracia, que consiste en hermanar la libertad del individuo con la solidaridad del conjunto. Hoy la riqueza domina; es el barómetro regulador de la consideración personal; y de aquí el desmedido afán por adquirirla, el predominio del egoísmo y la relajación de los vínculos sociales. La democracia invierte estos términos: pone a la persona por encima de toda relación y la considera no por lo que tiene, sino por lo que vale, con lo que el hombre se aplica a merecer mediante el cultivo de sus facultades y la práctica del bien, y el amor al prójimo se sobrepone al egoísmo, el espíritu colectivo al individual. (*Ibíd.*: 477-478)

La seva concepció democràtica serà organicista, també molt característica del krausisme, agrupada i representativa a partir de l'agrupació d'oficis:

El movimiento de agremiación que hemos visto ha comenzado en varias naciones, en Austria y Hungría con carácter obligatorio, acabará por agrupar a todos los que se dedican al trabajo manual en corporaciones de oficios, en algunos de los cuales, ya que no en todos, el sistema de salario será remplazado parcial o totalmente, por el de la cooperación. A la organización de los oficios seguirá la de las profesiones, hasta que todas las actividades sociales queden clasificadas y ordenadas en razón de los fines. (*Ibíd.*: 491-492)

Amb una organització territorial descentralitzada: «Es probable que los municipios y provincias recobren, en los países donde la centralización ha ido más allá de lo debido, muchas de las atribuciones de que han sido despojados, formándose otra jerarquía social en razón del espacio.» (*Ibíd.*: 492) I harmònicament constituïda, que accepta la divisió de poders proposada per Montesquieu, però supeditada a l'assemblea corporativa d'oficis:

La sociedad así organizada es el Estado, que difiere profundamente del actual. Nada de soberanía: en vez de poderes, funciones; en vez de leyes

impuestas por la fuerza del número, mutuos convenios. La asamblea nacional, única o doble, será el órgano de la voluntad colectiva. Compuesta por delegados de las diversas profesiones y oficios, representará fielmente todos los intereses sociales, desde los económicos hasta los morales y jurídicos, que fomentará y armonizarán en vista del mayor bien general. [...] Los órganos ejecutivos y judicial se limitaran a ejecutar los acuerdos de la asamblea. (Sales Ferré, 1897: 492)

La concepció orgànica i corporativa de l'Estat la prendrà la ideòloga feixista com a forma alternativa d'organització enfront del capitalisme i el socialisme, de fet l'estat franquista a Espanya es definirà com una democràcia orgànica (Payne, 2001). Malgrat això, Sales i Ferré mai defensarà un camí violent per a la consecució d'uns objectius polítics; al contrari, com a bon krausista defensarà l'evolució harmònica i pacífica de la societat. Precisament, respecte a la guerra i la conflictivitat social es mostrarà crític amb la *lluita de classes* del materialisme històric, per convertir la història en una «lucha brutal por la vida» (Sales i Ferré en Jerez, 1980: 454). Per a ell precisament: «La guerra es una persistencia del pasado, y que puede abolirse lenta y gradualmente por la educación y el desarme sin tocar a ninguna institución existente.» (*Ibíd.*: 454). Aquesta visió de la guerra també el diferencia del seu mestre Fernando de Castro que la veia de vegades com a necessària per al progrés humà.

Serà l'extensió de l'educació, per a Sales i Ferré, la que portarà a majors cotes de democràcia una educació que ha d'arribar principalment als grups socials més desfavorits:

La gran injusticia, acompañada de malversación de fuerzas, que se comete hoy dejándose sin educación a los hijos de los pobres, siquiera sean portentos de talento, y proporcionándola cumplida a los de los ricos, con todo de ser incapaces, se irá corrigiendo gradualmente; y quizás se llegue, en el curso de la evolución, a realizar el ideal de que todos, ricos y pobres, reciban la educación adecuada a sus aptitudes, con lo que se economizará la sociedad lo que hoy malgasta en su empeño de hacer sabios de incapaces y ganará la poderosa energía que representan los talentos que hoy se pierden en los campos. (Sales i Ferré, 1897: 491)

El seu programa organicista, corporatiu i federatiu no es limitarà a la nació, amb la qual sovint es mostrà crític pel seu caràcter centralista i competitiu, sinó que té un esperit universalista, inspirat en la filosofia de Krause del llibre *Ensayo sobre el arquetipo de la humanidad* (1812), però Sales actua-

litza l'exemple posant els Estats Units d'Amèrica com a model que s'ha de seguir:

Las naciones, irán éstas aproximándose unas a otras hasta unirse en federación internacional. Esta federación será de suma trascendencia en el bienestar material y moral de las sociedades. En lo que al material respecta, baste citar sus dos resultados inmediatos: el desarme de los ejércitos y la supresión de las aduanas². (Sales Ferré, 1897: 493)

Precisament, Sales i Ferré viurà en aquell període denominat «pau armada», mostrant-se sempre molt crític amb la carrera armamentística que han iniciat les potències i que desembocarà tràgicament en la I Guerra Mundial. Pensa que la federació mundial és el camí per evitar la guerra, en una visió anticipada i preventiva a l'esdevenir històric, i que malauradament Europa no va seguir, actuant a la inversa després de quedar destruïda per les dues guerres mundials s'impulsarà la federació d'estats i la supressió de duanes amb el desenvolupament de la Unió Europea.

De la *Teoría Sociológica*, el principal retret que li fan els estudiosos de la seva obra serà entorn a la llarga anàlisi historicista que necessita fer per explicar la societat del seu temps:

Mientras Marx se encierra en las bibliotecas de Londres para estudiar la economía política clásica burguesa y entender el funcionamiento del capitalismo, produciendo como instrumento teórico social una economía científica, Sales i Ferré se pierde en su formación enciclopédica e historicista y, guiándose por la sociología burguesa europea y más representativa y por su culturalismo Krausopositivista, nos da una visión naturalista y mecanicista de la evolución social y política. Mientras el uno trabaja para dotar a las clases dominadas por el capitalismo de una guía teórica eficaz para la transición al socialismo, el otro construye una sociología naturalista y culturalista, demasiado heterodoxa para arraigar en una sociedad donde la burguesía industrial es una clase social dependiente que pacta sistemáticamente con la oligarquía agrícola y feudal dominante. (Jerez, 1980: 316)

En defensa de Sales, podríem dir que el marxisme també tenia una visió molt mecanicista de la història i no va resultar tan eficaç per assolir el socialisme.

² Sales i Ferré utilitza com a exemple la Unió Duanera de Prússia amb els altres estats alemanys, iniciada el 1834 i que va impulsar la unificació alemanya.

4. DARRERA ETAPA 1899-1910

La *Teoría Sociológica* impulsarà Sales i Ferré el 1899 a ocupar la primera càtedra de Sociologia de la història d'Espanya a la Universitat de Madrid. Posteriorment, el 1901 crearà l'Institut de Sociología a Madrid. En aquest retorn a Madrid trobem la darrera fase de la seva obra, molt marcada per la crisi del 1898 i la decadència d'Espanya amb la pèrdua de les darreres colònies, en què realitzarà nombroses conferències i escrits que seran recopilats després de la seva mort al llibre *Problemas Sociales*.

Sales i Ferré, amb el seu posicionament social i reformista, serà molt crític amb el moviment regeneracionista del 1898 per la manca d'una visió àmplia i amb perspectiva històrica:

No han sabido sobreponerse a los intereses de lo presente, no han sabido levantarse al punto de mira desde el cual pudieran contemplar nuestro actual estado en relación con los pasados y determinar, con todo el desenvolvimiento nacional a la vista. (Sales i Ferré, 1910: 66)

Entre les principals causes de la decadència d'Espanya considera:

El desgaste de la raza, a causa de los grandes y seculares esfuerzos que hicimos por crear una nacionalidad y una civilización; la tendencia de nuestras clases directivas a cerrarse, hallándose erizado el acceso a ellas de obstáculos difíciles de superar a los hijos aventajados de las familias pobres, y cierta debilidad mental derivada del predominante influjo del elemento semita y del elemento indígena, y expresada en la obscura conciencia de nuestra personalidad, en la pereza y poca altura de nuestro pensamiento, en el gran poder de los móviles egoístas sobre nuestra conducta y flojedad de nuestro carácter. (*Ibíd.*: 95-96)

S'observa en aquest resum d'idees que hi ha més un predomini de causes «psicològiques» que socioeconòmiques i polítiques, de les quals només comenta el tancament de les elits. Considera també els motius racials com una de les causes de la decadència, pel desgast que ha suposat la conflictiva història d'Espanya, i de vegades defensarà per a la seva rehabilitació un eugenisme excloent, evitant la reproducció dels malalts i disminuïts psíquics. La rehabilitació racial i l'eugenisme excloent seran àmpliament recolzats per una bona part de la medicina oficial espanyola fins ben entrat el segle XX, que tindrà un dels seus màxims representants amb el metge Gregorio Marañón. A aquesta visió, s'oposarà l'anarquisme, representat per metges com Isaac Puente i Fèlix Martí que diran que el problema no és de naturalesa racial sinó per les males condicions de vida que pateix una bona part de la

població (Nash, 1985). D'altra banda, el plantejament de Sales i Ferré respecte al semitisme, dient que també ha estat un element racial que ha contribuït a la decadència d'Espanya, estava molt arrelat en el tombant de segle a Espanya i ho trobem sovint en intel·lectuals i escriptors, com per exemple Pío Baroja, que ho expressa de manera molt clara a la novel·la *El árbol de la ciencia*, publicada el 1911.

Sales i Ferré acusarà a més en la qüestió racial un fort determinisme:

Cada raza y cada pueblo son unidades fisiológicas y psíquicas, sobre la base de la comunidad de sangre y espíritu; tienen un determinado vigor físico y mental, una cierta capacidad evolutiva, todo lo cual se refleja en el progreso y evolución de las sociedades que han formado. (Sales i Ferré, 1910: 83)

Respecte a les solucions a la decadència d'Espanya, Sales i Ferré també realitzarà aportacions des d'un punt de vista més econòmic i social destinades a modernitzar el país:

Mejorar las condiciones de vida, repoblando los bosques, proveyendo a toda prisa de agua a nuestros campos por medio de pantanos y de canales y facilitando la comunicación entre los pueblos mediante la construcción de caminos vecinales y ferrocarriles secundarios. Sin más que esto, la propiedad en grande y el problema agrario desaparecerán, la producción se centuplicará, los pueblos tendrán el bienestar, el Estado aumentará sus rentas, la vida se abaratará, mejorará la alimentación y podrá reconstituirse la raza. (*Ibíd.*:19)

Els últims anys de la seva vida, en aquest sentit de donar suport a obres públiques que afavoreixin el progrés i l'economia, es reflectirà en la construcció del pantà d'Ulldecona, que volien impulsar els sectors més progressistes de la població, projecte al qual s'oposaran els sectors més conservadors, entre ells la mateixa família de Sales i Ferré, construcció que ell mai veurà realitzada (Ulldecona i Tarragona, 1985).

La regeneració política, seguint la seva concepció pedagògica molt lligada a la Institución Libre de Enseñanza, vindrà d'un increment generalitzat de la formació:

Fundar una enseñanza primaria verdadera, sólida, proveyéndola de edificios y material convenientes, de maestros idóneos y claros. [...] Reorganizar la enseñanza secundaria y universitaria, infundiéndolas profundo sentido soci-

al, de suerte que los jóvenes salgan de las universidades, libres de sus almas de móviles mezuquinos, empapados en los altos principios morales y dotados de voluntad firme para subordinar en todo trance los intereses personales a los colectivos. (Sales Ferré, 1910: 19-20)

Aquesta barreja d'idees progressistes i reaccionàries que trobem en Sales i Ferré seran contestades per l'anarquista Ricardo Andes. Aquest moviment social serà la veritable oposició crítica a les idees de l'academicisme predominant, amb motiu d'una conferència el 1902 a la *Revista Blanca*, publicació de tendència llibertària:

Lástima que el catedrático de sociología de esta Universidad haya de tener o tenga en cuenta los favores sociales y las amistades que contribuyen a sostenerle en la posición científica que está colocado. [...] El socialismo y el anarquismo del Sr. Sales y Ferré se ve atenuado muchas veces por ideas reaccionarias en el orden político, religioso y patriótico, y tiene períodos más propios de un encíclica papal que de una conferencia explicada por un revolucionario. [...] Es un revolucionario y lo demostró al decir que sólo por la revolución pueden modificarse y se han modificado algunas veces los estados y las sociedades; pero ha de acordarse que ha de vivir de la complacencia de los actuales poseedores de la riqueza [...] y no tiene el valor de los genios y de los innovadores verdaderos, aún reconociéndole que reúne muchos más méritos morales y científicos que los que han escalado los principales sitios de la política y de la cátedra. (Ricardo Andes en Jerez, R. 1980: 451)

La seva darrera obra, *Sociología General*, és un conjunt d'escrits recopilats per un dels seus deixebles després de la seva mort i és el seu únic llibre que trobem estrictament sociològic, en el qual ja no hi ha llargues explicacions històriques. En aquesta obra accepta que l'origen de la sociologia no està en Krause sinó en el positivisme de Comte i situa aquesta disciplina com la més necessària de totes les ciències socials perquè té l'objectiu de donar solucions als problemes: «No se limita la sociología a estudiar problemas generales, le está encomendada también la solución de cuestiones concretas, que ninguna de las ciencias sociales puede resolver. Tal por ejemplo la cuestión social.» (Sales i Ferré, 1912: 28)

Aquesta obra pòstuma també representa la ruptura amb l'organicisme spencerià, alliberant la sociologia de l'excés comparatiu amb les ciències naturals:

Entre el organismo y la sociedad existe una general semejanza, no cabe

duda, por cuanto el uno y la otra son sistemas de actividades coordinadas entre sí y subordinadas una dirección común [...] en todo lo demás difieren. El elemento orgánico es la célula; el elemento social el individuo. [...] Las células sólo poseen rudimentos de sensibilidad y de motivación los individuos tienen inteligencia y voluntad. (*Ibíd.*: 8-10)

La societat sorgirà per a Sales i Ferré de l'herència i de la reproducció social:

Del hecho social, que nacido de un estado psíquico, se emancipa de las conciencias individuales y se erige en poder independiente, y de la herencia social, conjunto de hechos sociales o de adaptaciones efectuadas al medio, y que tiene la virtud de labrar conciencias individuales y obligarlas a marchar por el derrotero que ella les traza. Con la formación de la herencia social, la sociedad queda fundada. (*Ibíd.*: 39)

Però deixa oberta la porta a la transformació tant individual com social, que atorga a totes les persones:

El individuo queda transformado en persona social y desde entonces todo cambia, en adelante el individuo no sólo imita más bien innova: imita porque la imitación es función de toda la vida: innova porque concibe pensamientos y ejecuta actos personales suyos propios más o menos originales. De estos pensamientos y actos, aquéllos que aportan una mejora positiva a la herencia social son los inventos, merced a los cuales la sociedad progresa. Todos los individuos verifican pequeños inventos y a estos se debe esa evolución lenta y continúa de las sociedades; más de vez en cuando aparecen individuos dotados de condiciones excepcionales que conciben pensamientos luminosos y empujan a la sociedad a marchar por ellos, tales son los genios. (*Ibíd.*: 35)

També en aquest llibre exposarà la metodologia que s'ha de seguir per estudiar la sociològica que ha de ser objectiva, integral, inductiva i que no s'excedeixi amb les comparacions (*Ibíd.*: 291).

En aquesta darrera obra se'ns mostra un Sales i Ferré que està comentant a deixar enrere molts dels postulats que més l'han influenciat en la seva trajectòria, com és el krausisme o el positivisme, perquè, encara que continua defensant l'objectivitat, des del moment que considera que la sociologia ha de donar solucions als problemes, pren un camí interpretatiu i d'implicació actiu que ja no es limita a descriure els fets. A la mort de Sales i Ferré (Vina-

ròs, 1910), la seva càtedra de sociologia va ser ocupada per Severino Aznar (1870-1959), intel·lectual catòlic social que actuarà sovint inspirat pels textos pontificis i la doctrina social de l'església (Núñez, 1976), això, sumat al transcurs històric del país amb la llarga dictadura franquista, marcarà l'esdevenir de la sociologia a l'Estat espanyol fins als anys 70, amb una forta empremta conservadora. Els nous camins de recerca social que marcava la *Sociología General* de Sales i Ferré quedaran interromputs i, quan la sociologia recuperi el seu caràcter transformador, les idees del catedràtic d'Ulldecona han quedat ja superades i difícilment poden tornar a ser un referent.

5. PER ACABAR

Podem afirmar que Manuel Sales i Ferré va ser un gran intel·lectual que va possibilitar el desenvolupament de la ciència i la cultura a l'Estat espanyol: amb els seus estudis, potenciant la creació de museus, amb la constitució de l'Ateneu de Sevilla, de l'Institut de Sociologia, fomentant l'excurcionisme científic, analitzant els problemes del país... El seu eclecticisme, abastant estudis d'història, arqueologia, antropologia, pedagogia i sociologia, desperta sana enveja davant l'actual sistema universitari que sovint tanca els coneixements i les disciplines sense possibilitar la interdisciplinarietat.

Respecte a la seva obra, mai va saber deslligar-se del tot del krausisme, només a l'etapa final, i aquí algunes de les seves limitacions, en què trobem un compendi d'idees modernes amb d'altres molt ancorades al segle XIX com la qüestió de la raça i la democràcia orgànica, encara que com hem vist encara van subsistir fins ben entrat el segle XX.

La seva percepció dels problemes socials era molt acadèmica i elitista, allunyada de la realitat. Això és en part el que li retreia l'anarquista Ricardo Andes en aquell article a la *Revista Blanca*, ja que era el moviment llibertari la veritable consciència crítica del país, com hem vist en el qüestionant de l'eugenisme excloent o defensant la igualtat total de la dona, un moviment que en aquell moment era considerat com a radical, però en el qual respecte a aquestes idees estan actualment incloses en la nostra concepció de democràcia.

Malgrat tot, Sales i Ferré va ser una persona dialogant, pel qual els seus deixebles van tenir sempre una gran admiració i respecte, tal com ho certifiquen els biògrafs. La seva obra i divulgació científica va generar debat al país i, encara que el krausisme s'ha considerat un pensament limitat a una elit intel·lectual liberal, va sobrepassar a aquestes i va contribuir que s'estengués la idea de modernitat i progrés, i la necessitat d'estendre l'educació a tots els grups socials per aconseguir-ho. És aquí on rau el principal valor de l'obra de Sales i Ferré.

BIBLIOGRAFIA

- BAROJA, PÍO (2005): *El árbol de la ciencia*. Madrid: Alianza Editorial.
- BAULO, S.; Y. Lissorgues i G. Sobejano (1998): *Pensamiento y literatura en España en el siglo XIX: Idealismo, positivismo, espiritualismo*. Tolouse: Presses Univ. du Mirail.
- BORDERÍAS, C. (2007): *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea, 1836-1936*. Barcelona: Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona, Icaria.
- DE CASTRO, F. (1868): *Discurso en la apertura de los estudios de la Universidad Central*. Madrid: José M. Ducazcal.
- DÍAZ, E. (1983): *La filosofía social del krausismo español*. Madrid: Edicusa.
- ESDAILE, C. J. (2001): *La quiebra del liberalismo 1808-1939*. Barcelona: Crítica.
- FERRER i GUÀRDIA, F. (1990): *L'Escola Moderna: Explicació pòstuma i abast de l'ensenyament racionalista*. Vic: Eumo.
- FONTANA, J. (2001): *La historia de los hombres*. Barcelona: Crítica.
- GARRIDO, F. (2001): *Francisco Giner de los Ríos, creador de la Institución Libre de Enseñanza*. Granada: Comares.
- GENERA, M. (1993): "La cova de les bruixes", *Raïls* núm. 2: pàg. 31-38.
- HEREDIA, A. (1975): "El krausismo español", dins d'I. Sotelo (ed.), *Cuatro ensayos de historia de España*. Madrid: Edicusa, pàg. 75-150.
- JEREZ, R. (1980): *La introducción de la sociología en España: Manuel Sales y Ferré: Una experiencia frustrada*. Madrid: Ayuso.
- LAPORTA, F. J. (1988): *Antología pedagógica de Francisco Giner de los Ríos*. Madrid: Santillana.
- Circular del Ministro de Fomento (Orivio), (26 de febrer de 1875). *Legislación histórica y documentos sobre educación en España*. Universidad de Sevilla. <http://personal.us.es/alporu/legislacion/circular_orovio_1875.htm#texto> (revisat, juliol de 2010)
- NASH, M. (1985): Aproximación al movimiento eugénico español: El primer curso eugénico español y la aportacion del Dr. Sebastian Recasens. *IV Congrés d'Història De La Medicina Catalana*, Poblet, 1.
- NÚÑEZ, M. (1976): *Manuel Sales y Ferré: Los orígenes de la sociología en España*. Madrid: Edicusa.
- PAYNE, S. (2001): *El fascismo*. Madrid: Alianza Editorial.
- PROUDHON, P. J. (1875): *Amor y matrimonio*. Barcelona: Jané Hermanos.

- SALES i FERRÉ, M. (1881): *El hombre primitivo y las tradiciones orientales. La ciencia y la religión*. Sevilla: Biblioteca científico literaria.
 - SALES i FERRÉ, M. (1887a): *Estudios arqueológicos é históricos*. Madrid: Librería de Victoriano Suárez.
 - SALES i FERRÉ, M. (1887b): *Consideraciones acerca de los métodos de enseñanza*. Sevilla: Biblioteca científico literaria.
 - SALES i FERRÉ, M. (1894): *Tratado de sociología: Evolución social y política. Segunda parte, tomo I. Del heitarismo al patriarcado*. Madrid: Lib. de Victoriano Suárez.
 - SALES i FERRÉ, M. (1895): *Tratado de sociología: Evolución social y política. Segunda parte, tomo II. Del patriarcado a la ciudad*. Madrid: Lib. de Victoriano Suárez.
 - SALES i FERRÉ, M. (1897): *Tratado de sociología: Evolución social y política. Segunda parte, tomo III. La nación*. Madrid: Lib. de Victoriano Suárez.
 - SALES i FERRÉ, M. (1910): *Problemas Sociales*. Madrid: Fortanet.
 - SALES i FERRÉ, M. (1912): *Sociología General*. Madrid: Hijos de Tello.
 - SÁNCHEZ, L.; J. L. Hernando (2008): La asociación para la enseñanza de la mujer. Una iniciativa reformista de Fernando de Castro (1870-1936). *Papeles Salmantinos de Educación*, 10: 225-244.
 - SOLÀ i GUSSINYER, P. (2004): El honor de los estados y los juicios paralelos en el caso Ferrer Guardia. Un cuarto de siglo de historiografía sobre la «Escuela moderna» de Barcelona, *Cuadernos De Historia Contemporánea*, 24: 49-75.
 - TUÑÓN DE LARA, M. (2000): *La España del siglo XIX*, vol. II. Madrid: Akal.
- Ulldecona i Tarragona (1985): *75 aniversari de la mort de D. Manuel Sales i Ferré*. Ulldecona: Ajuntament d'Ulldecona.
- VILAFRANCA, I. (2009): "La influència del krausisme a Catalunya", dins *Temps d'Educació*, 37: 39-50.